

(Преднацрт једне нове критике културе)

„Не можеш се заљубити у кривуљу раста“.

париски графит из маја '68



Потреба

Догађаји на крају претходног и на почетку новог миленијума указују на насушну потребу за критиком тренда западног капитализма да сваку критику временом инкорпорира у своју потрошачку филозофију. Данас, чини се, има назнака почетака такве критике, али се у овом тренутку она може усредсредити на критику савремене културе. Може се показати при том да је оваква критика истовремено најбоља критика друштва у целини.

Да би ова критика културе имала било какав утицај, она мора константно указивати на међусобни однос центара моћи и махом тривијалне свакодневице. Такође, мора стално откривати системе функционисања друштва и привлачност тог функционисања за сваког члана друштва, а истовремено осветљавати све оне друштвене маске које прикривају сирово насиље и бескрупулозност нашег живота у друштву. Она мора на суштински начин уздрмати општи тренд пристајања, указивати на насушну потребу за освајањем слободе (што се задњи пут дешавало још на прелазу 60-их и 70-их година) и показати на шта све појединац мора пристати да би био послушан члан друштвене заједнице, иако се на неке од тих ствари једноставно и људски не сме пристати. Такву критику је, разуме се, тешко остварити у пракси, не само зато што је тешко препознати механизме функционисања савременог капитализма, већ и зато што је потребно све то рећи речима разумљивим маси – од које зависи евентуална промена система.

У друштву које пледира да се зове западним, треба знати да је та критика не тако давно постојала, и да је имала широк и развијен број присталица. Она је дала реалан допринос интелектуалним, хуманим и слободарским амбицијама својственим човеку као таквом, унутар хегемоније капитализма, те је у најразвијенијим западним демократијама била и на прагу измене система. Но, стари добри капитализам опет је нашао начина да контра-културу 60-их и 70-их заулари и искористи у својој потрошачкој филозофији. Адвертисинг је можда најпластичнији показатељ овога тренда. Кад год почнем размишљати о овој тематици, не могу а да се не сетим самог почетка, својевремено, на америчком тржишту, забрањеног филма - „Еасу ридер“ (код нас преведеног „Голи у седлу“), са Питером Фондом и Денисом Хопером, како крстаре Америком на својим чоперима уз песму групе Степенволф „Борн то бе вилд“. Слика овакве слободе, забрањене и критичне према друштву, данас је готово заборављена. Као да смо изгубили укус за негативно, као да више немамо амбицију за критику система. Иако су људи генерално критици склони, она је данас, чини се, у мас-медијима или свакодневном разговору, преувеличана, хипертрофирана или склона депресији и очајању. Она као да у себи нема више онај стваралачки и слободарски импулс који се до недавно подразумевао.

Историја

У естетичком смислу, стару критику система заменило је безброј варијанти англо-америчких „студија културе“ (па је од новијег времена и у мањем обиму тако и на хуманистичким катедрама у Србији), што је, пре свега, начин афирмативног погледа на свет, додавања вредности, а не њиховог одузимања. Биће, међутим, да је данас више свету потребна негативна одредница, јасна критика постојеће пукe извештачености, ниске сексуалности или неплодне равнодушности, нарочито у земљи засталој у једној варијанти најгорег капитализма, коју бисмо могли назвати „трајном транзицијом“.

Осврнућу се на новију историју како бих показао како се критика културе у периоду након Другог светског рата изградила у интелектуалном (кроз естетику и уметност), па касније и у друштвеном смислу. Такође, показаће се како је постојећи глобални естаблишмент делимично плод неуспеха и немогућности те раније критике да се развије након што ју је капитализам у себе инкорпорирао.

Када су се појавиле, крајем 50-их година, британске „студије културе“ су покушавале да преокрену ствари тако што су софистицираним језиком књижевне критике почели

говорити о друштву. Наравно, у центру пажње је била левичарски интонирана брига за радничку класу у једном савременом окружењу. Идеал је било опште савремено народно образовање и смањивање утицаја мас-медија на обичног човека (данас ми у Србији, подељеној на „фанове“ овог или оног укућанина „Фарме“ или „Великог брата“ и са омладином изложеној погубним утицајима „Звезда Гранда“, треба да имамо представу о овој тематици) [1]. Све у свему, ове су студије имале успеха те су дале читаву плејаду значајних западних мислилаца (махом левичарски настројених), којима би релативни пандан у српском културно-политичком контексту могли бити нпр. „праксисовци“

[2]

. Но, негде током 80-их година „студије културе“ су почеле да се претварају у продужено величање онога чиме сваки појединац може обогатити глобални медијски производ. Тиме, оне су добрим делом постале део естаблишмента и дале легитимитет постојећој мултинационалној потрошачкој филозофији (каква је, уосталом, била и судбина наших „праксисоваца“, у посткомунистичкој фази, када су многи од њих дошли, посредно или непосредно, на власт)

[3]

.

Но, још пре ових британских покушаја, постојала је озбиљна активност, у овом смислу, у Немачкој, познатија као „Франкфуртска школа“. Њен се рад углавном описује као „фројдомарксизам“, а у основи се бавила преиспитивањем структуре ауторитета. Проучавањем начина на које друштво утиче на психу појединца, ова је школа показала да је пропадање просечне породице и очинске фигуре као њене главе (што је повезано са заменом старог буржоаског поседника XIX-ог века имперсоналном корпорацијом XX-ог века), утицало на актуелно психолошко стање појединца, у коме се он мазохистички подређује наметнутом ауторитету, што је све доводило кроз новију историју до феномена као што су индустријски картели под вођством нациста у Немачкој, совјетске петолетке или амерички Нев Деал (у једној суптилнијој и зато опаснијој варијанти). Чланови ове школе, међу првима су (још 30-их година) указивали на овакав вид капитализма као на „заповедни ланац“ у коме се људи препознају као подређени и надређени.

Одговор уметности на ове друштвене тенденције био је двојак. Како је показао Адорно, авангардни уметници су самом својом формом били политички значајнији од било каквог апстрактног позива на колективни отпор због неког циља. Другим речима, директне позиве Брехта или Сартра систем је успевао да у себе упије, док са друге стране није могао изаћи на крај са Бекетовим фразама или Шенберговом додекафонијом. Како би Адорно рекао: „Задатак уметности није осветлити алтернативе, него одупрети се самом својом формом току света који на главе људи стално прислања пиштољ.“ [4]

Но, за разлику од ових академских разматрања, једна усмерена критика суштински је помогла активном отпору у друштву. Најбољи такав пример је лик Херберта Маркузеа, чија је књига „Човек једне димензије“ (1964) постала глобални хит, нарочито у Француској где су студенти на славним демонстрацијама '68 носили натписе: „Маркс, Мао, Маркузе“. У једном другом тексту, одмах након '68, Маркузе је ишао тако далеко да је говорио о масовном изливу надреализма, повезујући то са растућим расно одређеним лумпен-пролетеријатом у Америци и масовном побуном Трећег света. [5] Истовремено, у Америци, одлазећи председник Двајт Ајзенхауер упозорава на технолошке опасности „војноиндустријског комплекса“, а телевизија се проглашава главним алатом пропаганде капитализма, почев од културне књиге Венса Пакарда „Скривени наговарачи“ (1957). У Француској ово поприма радикалније размере са Бартовим „Митологијама“ и поготово Дебордовим „Друштвом спектакла“.

Превара

Ово велико одбијање 60-их и 70-их било је, дакле, уперено пре свега на милитаристичка питања, на присилну радну дисциплину, али и на ласкање естаблишменту од стране културе која је прикривала ову сурову реалност. То је схватио и конзервативни социолог (нама познат по честим анти-српским изјавама 90-их) Самјуел Хантингтон када је побуне 60-их описивао као „општи отпор постојећем систему ауторитета, јавном и приватном“ или као доказ да западно друштво болује од тзв. „вишка демократије“. Тако се на једном од злогласних састанака Трилатералне комисије, 1975. године (чији је и Хантингтон члан), констатује немогућност владања западним друштвима услед утицаја друштвених покрета 60-их. [6] Међутим, данас нам изгледа да су се западна друштва показала флексибилнијим од ових страхова властодржаца. Изгледа да се она могу окарактерисати као веома способна да искористе и инкорпорирају сваку критику и упрегну је, на крају, у своје калупе. Јер, управо је баук поменуте „немогућности владања“ био упоришна тачка за успон „конзервативне револуције“ Маргарет Тачер у Енглеској, док је „демократски немир“ 60-их био позадина на којој се изградила неолиберална хегемонија 90-их (неки од најомраженијих ликова данашње европске политике, као што је ратни генерални секретар НАТО-а Хавијер Солана, хвале се како су били „шездесетосмаши“).

Једноставно, да би се ослободио озбиљних удараца које је примио 60-их и 70-их, систем је морао постати флексибилнији, притворнији, самим тим опаснији за надолazeће генерације, пун потрошачког завођења и плитких, затупљујућих медијских или технолошких симулација. „Недостаје нам озбиљна историја кооптације, она која корпоративно размишљање не доживљава као стрип“, закључује амерички историчар и критичар културе Томас Франк, истражујући све оне стратегије помоћу којих је систем успео да искористи „фору“ и критику 60-их за хегемонију 90-их. [7] Као крајњи резултат

прети нам генерација незналица или морално-емотивних патуљака, као и половичних интелектуалаца који су учили селективну историју, као што се појавила и селективна правда (гоод боус – бад боус) као један од основних постулата нове хегемоније, коју су још почетком 80-их смислили естаблишменти Роналда Регана и Маргарет Тачер, а 90-их усавршили исти Била Клинтона и Тонија Блера (што ми Срби довољно добро знамо).

Слутна

У нама актуелном свету менаџера, у коме морате постати „укалупљени објект“ уколико желите успети (за разлику од непосредне прошлости када је „аутентични субјект“ постављан појединцу као императив), критичко мишљење има нарочиту вредност. Као што Достојевског и Ничеа мучи питање смрти Бога у XIX веку, тако постструктуралистичка мисао у XX веку учи како више нема ни субјекта као таквог. Јер ко ће да просуди о пољу хуманитета када нема Бога? Ако све оде ниушта, чему онда све? Како извући морал и етику у данашње, корпоративно време, оптерећено растом незапослених, корупцијом, успоном мафије и лумпенпролетеријата, проблематичним источноевропским транзицијама или неоколонијализмом и проблемом презадужености? При том, техничко савршенство потенцијалне свеопште деструкције је веће него икад. Напросто, нико од претходних критичара у своје време није замишљао могућност нечега као што је – персонални рачунар са интернетом.

Данас се намеће као једини одговор на ове претње: критичко мишљење. Замислимо на тренутак да насупрот свести оних „разбуђених“ и њиховог критичког мишљења стоји један супер-корпоративни „врли нови свет“, са правилима која вештачки ствара једна варијанта полуделог Кишовог „комесара“, пуко репродукујући људе у свом новом глобалном врту. На таквом страшном пољу људског врта, у вештачки створеном шаренилу разноврсних клонова са људским ликом, не би више постојала потреба за критичким мишљењем, јер би се разлике вештачки производиле. Ерго – шта ће нам онда и сама култура, као таква?! Њу препустимо варварима у ограђеном резервату.

Ово је, разуме се, супротност раширена до свог крајњег ступња, но – не назиру ли се ипак и данас, под веловима демократије, овакви сценарији? Јер, многи међу филозофима и теоретичарима данашњице најављују смрт критичког субјекта као таквог, било због тога што му одричу право да нешто уопште више значи у свету у коме живимо, било што ће га угушити нови, технолошки свет бесконачних могућности. Ипак, што губитак вере у стварно више доводи до дехуманизујућих ефеката у једном симулираном свету, стари романтичан закључак постаје све неизбежнији: када стварност више није оно што је некада била, носталгија почиње да поприма своје пуно значење и аутентични

облик побуне! Управо због тога призивамо долазак новог укуса за негативно, у овој општој атмосфери афирмације тзв. западног система, код нас у виду, како смо већ рекли, својеврсне „трајне транзиције“ и бескрајног низа условљавања.

У нама актуелном свету менаџера, у коме морате постати „укалупљени објект“ уколико желите успети (за разлику од непосредне прошлости када је „аутентични субјект“ постављан појединцу као императив), критичко мишљење има нарочиту вредност. Тако се данас култура и њена теорија (под именом „студија културе“ или неким другим) изврћу у своју супротност сваки пут кад покушавају афирмисати одређене токове савремености, без икакве критичке задршке или када се постављају као пуки посматрачи. Напросто, ово је време разних симулација, а истина се услед својих многих облика више не разликује од лажи и једино се критичко мишљење суштински одупире производњи тих виртуелних светова. Још ниједна тајна полиција или маркетиншка агенција није успела да „произведе“ неко уметничко или интелектуално ремек-дело. Зато се истина коју нуди уметност и с њом повезано критичко мишљење, разликује од свих дневно-политичких, лажних истина, које нам се сваки дан сервирају преко мас-медија. Та истина је трајнија, јер се она клади на вечност, а њена највећа снага је у томе што сваку „истину“ може да доведе у питање, па чак и ону о самој себи. [8] Критички субјект, тако, не даје толико одговоре, колико поставља питања; и то незгодна питања, питања које многи не желе да чују. Заправо, критичко мишљење није ништа друго него - слобода, а у целокупној стварности нашег времена, изгледа да не постоји важније и ургентније питање од овог — питање слободе.

[1] Недавно ми је један „матори“ студент из моје генерације испричао како се затекао на испиту са много млађим, редовним студентима и како је остао шокиран, након што је из разговора са њима сазнао да многи од њих слушају Цецу, Карлеушу и остале веселјаке. Морао сам се сложити с њим да је, ма колико ми били критични према факултету у наше време, тако шта тада ипак било незамисливо, а чак и од тзв. „лоших“ студената, могао си научити много шта и водити с њима озбиљне филозофске разговоре. Ово наводим само као пример који треба да посведочи о ургентности читавог питања.

[2] „Praxis“ је био часопис за филозофију и социологију, који је имао значајну улогу у периоду југословенског социјализма, а његови главни представници су били међу онима који су избачени у време титоизма са Београдског универзитета.

[3] Видети о томе текст Слободана Дивјака: НИН, бр. 3110, 5. август 2010, стр. 44 и 45;

као и интервју са српским писцем Милисавом Савићем: „Припадам шездесетосмашкој генерацији, чији сан се распршио као пена. Ништа од наших идеала није остварено. Земља у којој смо одрасли и коју смо волели, распала се у крви. Сањали смо о праведнијем и богатијем друштву, а доживели смо да живимо... боље да не описујем у каквом друштву. Ми, шездесетосмаши, имали смо својих пет минута, које нисмо искористили. Сада нам само остаје да се покријемо по ушима“, „Дошло је време за бандитску књижевност“, *Блиц*, 17.09.2010.

[4] Наведено према тексту Брајана Холмса: „Флексибилна личност са нову критику културе“, који се може наћи на сајту - <http://eipcp.net/transversal/1106/holmes/hr>.

[5] Херберт Маркузе, „Крај утопије“ / „Есеј о ослобођењу“, Стварност, Загреб, 1978.

[6] Брајан Холмс, *Ibid*.

[7] Видети: Томас Франк, „Историја кула“, Светови, Нови Сад,

[8] За разлику од „истине“ са малих екрана која, како у својој књизи показује Томас Франк, „придобија општу прихваћеност исмејавањем свих ауторитета, изузев саме себе“, *Ibid*, стр. 281.